

UDK 329.23(497.13)»1945—1948« : 329.15(497.13)»1945—1948« : 929
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 27. VII. 1992.

Izvršni odbor Hrvatske republikanske seljačke stranke i njegovi otpadnici (1945.—1948.)

ZDENKO RADELIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Komunistička partija dopustila je, u tijeku rata i nakon njega, osnivanje HRSS čijoj je organizaciji svesrdno pomogla kako bi spriječila stvaranje prave oporbe. U tome je imala potpunu podršku užeg vodstva IO HRSS. Neki od članova IO HRSS iskreno su surađivali u stvaranju stranke, ali, shvativši da ona služi komunistima u izgradnji totalitarnog sistema, pokušavali su izvojštiti autonomnu poziciju. Međutim, kako je odmah od početka HRSS bila stranka bez vlastita identiteta, njihovi su pokušaji bili uzaludni i unaprijed osuđeni na neuspjeh. U svom radu autor na osnovi fragmentarne građe opisuje slučajeve devetorice članova IO HRSS koji su se od saveznika KP, s obzirom na svoju poziciju sljedbenika učenja braće Radića, pretvorili u neprijatelje novog režima. To su bili Joso Posavec, Dane Škarica, Imro Filaković, Tonča Dujmović, Ivan Dujmović-Brada, Ivan Vukašinović, Mate Sučić, Ivan Tor i Ivan Vrgoč.

HRSS osnovana je u tijeku drugoga svjetskog rata koji je doveo do rascjepa unutar hrvatskog naroda, kada linija razgraničenja među sukobljenim stranama znatnom dijelu stanovništva nije omogućivala da se bezrezervno opredijeli za jednu od njih. Svjetski sukob fašizma i antifašizma, totalitarizma i demokracije na tlu Hrvatske se iskazuje na potpuno poseban način, jer se s pomoću Nijemaca i Talijana kao saveznika hrvatski narod oslobađa velikosrpskog režima koji se služio jugoslavenskom idejom i državom kao okvirom za postizanje svojih uskih nacionalnih ciljeva. Jednom totalitarnom režimu (ustaškom), koji uspijeva realizirati hrvatsku državu, suprotstavlja se Komunistička partija sa svojom vizijom totalitarnog sistema. Koristi se predajom Dalmacije Italiji, terorističkom praksom ustaškog pokreta i stvarnom nemoći hrvatske države u odnosu na njezine saveznike — koji su bili unaprijed osuđeni na poraz od demokratskog svijeta — kako bi na svoju stranu privukla velik dio stanovništva. Na osnovi proklamiranog antifašizma, republikanstva, federativnog programa i socijalne pravde dijelu pristaša HSS učinio se program Na-

rodne fronte, koji je KP ponudila, taktički zatajivši svoje revolucionarne namjere, prihvatljivim odgovorom na slijepo režimsko povezivanje sa silama totalitarizma. Ustanički pokret pod vodstvom komunista vodio se pod parolama koje su korespondirale s temeljnim točkama programa HSS. Strah pred komunizmom potisnut je činjenicom da se vodstvo ustanka vezalo, osim sa SSSR-om, i s ostalim saveznicima demokratske orijentacije, koji su mogli poslužiti kao oslonac pri konačnom uređenju hrvatske države unutar jugoslavenske zajednice.

Komunisti su u postizanju svojih ciljeva najozbiljnije računali na važnu ulogu neriješenoga hrvatskog nacionalnog pitanja. Zato je bilo presudno važno pridobiti pristalice HSS da bi se ustanički pokret mogao masovnije razviti među Hrvatima zbog utjecaja te stranke u narodu. Kako nisu mogli pridobiti vodstvo HSS, što im je zapravo odgovaralo, jer se moglo odmah raditi na izbacivanju najozbiljnijih konkurenata iz borbe za vlast, svim su snagama prionuli na stvaranje paralelnog vodstva HSS, pa je osnovan Izvršni odbor H/R/SS. Njegov zadatak, kako ga je zamislilo vodstvo KP, bio je da pridobije pristaše HSS za ustanak, da ih podvrgne utjecaju KP, a da istodobno pred domaćom i svjetskom javnošću posluži kao dokaz iskrenih demokratskih i pluralističkih pobuda komunista. Tako je paralelno tekao proces uključivanja hrvatskog seljaštva u borbu na strani KP i oduzimanja legitimiteta predstavljanja hrvatskog seljaštva i naroda starom vodstvu HSS, čija se djelatnost u daljnjem tijeku događaja, u skladu s politikom KP — učvršćivanjem njezine totalitarne vlasti — kriminalizirala i osuđivala kao izdajnička i neprijateljska. Krajnji cilj KP bio je da se od HRSS stvori seljačka sekcija Komunističke partije koja bi kanalizirala političke aktivnosti hrvatskog seljaštva prema komunističkoj ideologiji, a ujedno bi popunila mjesto stvarne oporbene snage HSS pod vodstvom dr. Vladka Mačeka. Mnogi članovi IO HRSS iskreno su surađivali s ustaničkim pokretom i Komunističkom partijom u želji da daju svoj doprinos stvaranju takve države u kojoj bi se realizirali ideali braće Radića, ali su neki poslužili kao instrument u provođenju politike KP potpuno svjesno — kao njezini članovi ili simpatizeri. Međutim, treba upozoriti da su na takvu aktivnost morali pristati iz straha pred prijetnjama koje su se učvršćivanjem vlasti KP nadvile nad njima.¹

U ovom će radu biti riječi o onim članovima IO HRSS koji su odbili poslužiti kao »korisne budale« u jednoj od revolucionarnih faza Komunističke partije u borbi za vlast.² Težili su stvaranju prave stranke koja bi imala ravnopravnu ulogu s KP. Zbog protivljenja diktaturi Komunističke partije i njezinoj represiji bili su marginalizirani i uskoro potisnuti iz stranke i političkog života uopće. Na ovom stupnju istraživanja zasad nije moguća detaljnija rekonstrukcija događaja, pa ni odgovor na pitanje o konačnoj sudbini tih ljudi. Nekoliko je članova IO HRSS nestajalo s popisa njegovih članova u vremenu koje ovdje obrađujem, ali samo za njih devet

¹ Više o HRSS vidi *Fikreta Jelić-Butić*, Hrvatska seljačka stranka, Globus, Zagreb 1983., i *Zdenko Radelić*, Uobličavanje uloge Hrvatske republikanske seljačke stranke 1945.—1948., *Časopis za suvremenu povijest*, 1—3, 1991., 177—213.

² *Bogdan Radica*, Hrvatska 1945., Knjižnica Hrvatske revije, München—Barcelona 1974., 213.

postoje pouzdani podaci da su razlozi bili političke prirode. To su Josip Posavec, Dane Škarica, Imro Filaković, Tonča i Ivan Dujmović, Ivan Vu-kašinović, Mato Sučić, Ivica Tor i Ivan Vrgoč. Njihove slučajeve obradio sam po kronološkom redu kako su, sudeći po dokumentima, dolazili u sukob s vladajućom politikom. O Božidaru Magovcu ovdje neće biti riječi jer je bio interniran već 1944. godine, a njegova sudbina nakon rata bit će istražena na drugom mjestu.^{1b}

Joso Posavec

O Josi Posavcu, seljaku iz Letovanića, ima tek nekoliko podataka što svjedoče da je riječ o čovjeku koji se suprotstavio nametnutom monopolu vladajuće Komunističke partije. U IO HRSS ušao je prilikom potpunog organizacijskog profiliranja na njegovu drugom sastanku 29. 4. 1944. godine.² Bio je vijećnik 2., 3. i 4. zasjedanja ZAVNOH-a. Prva vijest koja govori o razilaženju s politikom Narodne fronte i planiranom ulogom Hrvatske seljačke stranke dolazi uoči sjednice IO HRSS 29. 4. 1944. U tom je pripremnom razdoblju Joso Posavec zastupao autonomnost svoje stranke i njezinu potpunu organizacijsku izgradnju.

»Okupilo se preko 20 članova I.O. HSS-a. Svi stoje odlučno na liniji Narodno-oslobodilačke fronte. Iznimku čine Magovac, Posavec i Tor, dok se Matkov koleba. Magovac i prva dvojica uporno traže, da se odmah pristupi osnivanju organizacija HSS-a po selima, kotarima itd. Svi ostali su protiv toga. Oni usvajaju i brane naš prijedlog, da bi se osnivanju organizacija HSS-a moglo pristupiti tek onda, kad se učvrsti jedinstvo preko odbora N. O. F.«³

Po svemu sudeći Posavec je bio uporan u svojim zahtjevima i, premda nije doživio sudbinu Magovca, ipak nije bio ponovo izabran u Izvršni odbor HRSS-a, koji se proširio novim članovima, na 3. plenumu 29. 6. 1945. godine. Istina, unatoč potiskivanju iz IO HRSS i samim time izbacivanju iz stranke, jer druge organizacijske razine nije ni bilo, Posavec je ipak bio pozvan na 4. zasjedanje ZAVNOH-a, održano 24.—25. srpnja 1945. godine u Zagrebu.

Nakon toga o njemu nema podataka sve do vremena pred izbore za Ustavotvornu skupštinu, kada iz izvještaja Okružnog komiteta KPH za Baniju iz studenoga 1945. godine saznajemo da je ubrojen među neprijatelje nove vlasti. Kada se govori o »reakciji« koja ima najvećeg utjecaja na području kotara Sunje, Siska i Petrinje, u toj grupi ljudi navodi se i njegovo ime. Obavještava se Centralni komitet KPH da su agitirali za apstinenciju na izborima i govorili narodu kako će uskoro intervenirati Englezi. Nakon proširenja zakona o izborima i uvođenja kutije bez liste, kaže se u izvještaju, reakcija je ošamućena i nije se mogla snaći. Neki su

^{1b} O B. Magovcu vidi *Fikreta Jelić-Butić, Hrvatska...*

² Isto, 267.

³ Isto, 266.

pozivali da se glasa u kutiju bez liste, dok se Joso Posavec i dalje zalagao za to da se na izbore ne izide.⁴ O daljnjoj sudbini Jose Posavca u dostupnim dokumentima nema traga.

Dane Škarica

Od svih članova IO HRSS, koji su se razili s pobjedničkom strujom, nakon Magovca najviši položaj u stranci zauzimaio je Dane Škarica. Težak i bivši narodni zastupnik iz Šibenika postao je član IO HRSS-a prilikom njegova konstituiranja i zauzeo mjesto potpredsjednika uz Božidara Magovca, Franu Frola i Stjepana Prvčića.⁵ Od listopada 1944. godine obavljao je dužnost predsjednika Oblasnog odbora JNOF-a Dalmacije.⁶

Za našu temu veliko značenje ima sjednica IO HSS-a održana 16. i 17. siječnja 1945. godine u Šibeniku. Tada je Dane Škarica zaprijetio ostavkom na svoju dužnost, ukazujući na postupke komunista, koji svojim djelovanjem potiskuju HSS sve do onemogućivanja djelovanja njegovih članova. Tijek sjednice odredio je Škarica optužbama koje su sadržavale sve sumnje i ocjene o odnosima HSS-a i Komunističke partije.

»Dane Škarica ponovo traži riječ te iznosi da se njemu u Dalmaciji zabranjuje govoriti o Hrvatskoj Seljačkoj Stranci i o njezinom programu i nastavlja 'Mi smo iskreno pristupili NOP i ne mislimo nikada kidati sa K.P.H. nego ići skupa s njom iskreno i pošteno ona s nama i mi s njom. Kada se u Šibeniku održao izbor Gradskog JNOF-a za Šibenik mene se izoliralo kao građanina grada Šibenika jedan odgovorni drug iz O. K. partije rekao mi je da ako hoću govoriti na tom izboru da govorim najzadnji, a da bi bilo najbolje da ne govorim nikako, jer da bi ja svojim govorom mogao utjecati na narod i na izboru JNOF-e. Na jedan drugi sastanak došla je po mene jedna drugarica, kad je već sastanak započeo i odozdo me prstom zvala da idem brzo na sastanak, jer me tamo traže. Ja sam se na to povrijedio i na sastanak nisam išao. Stekao sam uvjerenje da me se gleda ukloniti iz javnog političkog života, i odlučio sam da podnesem ostavku na svim položajima u NOP da se potpuno povučem iz politike. To ću i učiniti odmah poslije ovog sastanka. Ako je Hrvatska Seljačka Stranka korisna za NOP i ako još u narodu ima Radićevaca onda neka ostane, a ako nije korisna onda neka se raspusti i zabrani.'«

Tvrdio je da izbori za lokalne organe vlasti u Dalmaciji nisu bili potpuno demokratski, jer je u Šibeniku na čelo gradskog Narodnooslobodilačkog odbora došao jedan bivši integralni Jugoslaven. I neki drugi članovi IO HRSS iznosili su podatke koji su poticali nezadovoljstvo. Govorilo se o primjerima potiskivanja hrvatstva i na njegov račun isticanja jugosla-

⁴ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Banije, 7. 11. 1945. Spominju se i Martinčić i Hrvojić, o kojima nema drugih podataka.

⁵ Isto, 373.

⁶ Isto, 285.

venstva, o slučaju iskazivanja srpskog šovinizma, ali i o nekim elementima nedemokratskih odnosa u samom Izvršnom odboru. Škarica je postavio otvoreno pitanje daje li direktive za politički rad u Hrvatskoj JNOFH ili direktive dolaze sa strane, dakako, misleći na KP.⁷

Bez obzira na oštar pristup, konkretne zamjerke koje su jasno pokazivale da je svjestan prave uloge IO HRSS, Škarica nije ostvario prijetnju da će dati ostavku. Ne samo to, već se pridružio mišljenju većine da su posrijedi ispadi ekstremista među komunistima, pa je zaključeno da se zahtijeva intervencija CK KPH radi djelovanja na sektaše. Može se pretpostaviti kako su ga pritisci suboraca, svijest o ratnom stanju, vlastitoj odgovornosti, važnosti uloge HSS-a u konačnom oslobođenju, te nada da će se suzbiti ekstremizam u redovima KP i da će HRSS ipak izvoštiti ravnopravan tretman naveli da odustane od svoga nauma da napusti politiku.

Što se tiče kasnijeg djelovanja Škarice, postoje podaci o njegovu izboru u Zemaljsko antifašističko vijeće oslobođenja Hrvatske na 4. zasjedanju i uključanju u grupu ljudi kojima se proširio AVNOJ i stvorila Privremena narodna skupština. Posebno je interesantan dokument koji je nastao u fazi dogovaranja o sastavu jedinstvene vlade između Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i kraljevske vlade. Vidi se da je pripremljena nacionalna i politička struktura kandidata za vladu, a Dane Škarica svrstan je u grupu pod nazivom »bliski partiji«, u kojoj su zastupljena sva trojica H/R/SS-ovaca predviđena za jedinstvenu vladu: Frane Frol, dr. Zlatan Sremec i Dane Škarica.⁸ Znakovito je da su od svih pripadnika NOP-a samo HRSS-ovci svrstani u grupu onih koji su bili tretirani kao bliski Komunističkoj partiji. Međutim, ono što je u tom slučaju važno, u konačnoj je podjeli ministarskih mjesta jedino otpao Dane Škarica. Ipak, budući da je nakon toga bio uključen u Privremenu narodnu skupštinu i da je na 3. plenumu IO HRSS zadržao mjesto potpredsjednika, u tom se razdoblju još ne može sa sigurnošću govoriti da su isključivo sukobi u IO HRSS uzrokovali takav razvoj događaja. U izmjenama, koje su osim nekomunista obuhvatile i komuniste, a kojima se nastojala stvoriti za obje strane prihvatljiva nacionalna i stranačka ravnoteža, od članova HRSS otpao je samo Dane Škarica, možda kao manje stručna osoba, ali i kao moguća smetnja jednoglasju grupe »bliske partiji«.

Znakovito je da Škarica, kandidat za ministra za poljoprivredu u jugoslavenskoj vladi, nije dobio odgovarajuće mjesto ni u hrvatskoj vladi, koja se formirala samo nešto više od mjesec dana kasnije — 14. 4. 1945. Da nije bila u pitanju samo stručnost, a još manje stranačka kombinatorika, vidi se po tome što je to mjesto zauzeo Tomo Ciković, koji je isto tako bio seljak i član IO HRSS.⁹

Iz kasnijeg razvoja događaja može se zaključiti da je počelo povlačenje Dane Škarice iz prvih redova. Za razliku od ostalih članova Izvršnog

⁷ AISP, HSS, i. b. 16.

⁸ *Aleksandar Petković*, Političke borbe za novu Jugoslaviju, *Jugoslavenska revija*, Beograd 1988., 64—65.

⁹ Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, 1945. Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1985., 726.

odbora HRSS, koji su bili u njegovu predsjedništvu, jedini Škarica nije ušao u vladu, nije bio član Izvršnog odbora Narodne fronte Hrvatske ni Jugoslavije. Kao što je već spomenuto, u predstavnička tijela ipak je biran, ali nije ušao u predsjedništvo ZAVNOH-a. Ministarstvo za konstituantu uključilo ga je u grupu HSS-ovaca koji su ušli u prošireni AVNOJ »po sporazumu sa političkim strankama i grupama«. Očito je Škarica još imao politički autoritet starog radićevca, pa ga vrh KP i IO HRSS nisu mogli, s obzirom na njegov ugled, uvijek mimoći u raspodjeli funkcija. Treba spomenuti da su na sjednici Predsjedništva AVNOJ-a, koja je 7. kolovoza raspravljala o proširenju AVNOJ-a, sudjelovali Franjo Gaži i Ante Vrkljan, a da je član Odbora za proširenje AVNOJ-a bio Frane Frol.¹⁰

Sudeći po objavljenim stenografskim bilješkama AVNOJ-a i Privremene narodne skupštine, gdje nema traga njegovu javljanju, Škarica svojom pasivnošću nije ugrožavao zakonodavnu djelatnost Komunističke partije, ali isto tako, čini se, nije svoje suborce uvjerio da je na njihovoj strani, pa nije bio kandidiran za Ustavotvornu skupštinu. Vjerojatno se u predizborno vrijeme potpuno povukao iz politike, kao što je bio najavio već na početku 1945. godine. Nije bio angažiran ni kao govornik na skupština-
ma HRSS u krajevima sjeverne Hrvatske nakon velike skupštine u Zagrebu od 16. 9. 1945. godine. Bilo je predviđeno da se održi 13 skupština na kojima su imali nastupiti najutjecajni članovi IO HRSS.¹¹

Međutim, bez obzira na njegovu pasivnost, komunisti su ga vrlo brzo u svojim procjenama svrstali među reakcionare, pa se njegovo ime spominje na savjetovanju sekretara okružnih komiteta KPH srednjih i južnih dijelova Hrvatske u kontekstu izlaganja o neprijateljskom radu. Njegova sumnja u namjere Komunističke partije doživjela je potvrdu, pa je izgradnja jednopartijskog sistema, po svemu sudeći, bila razlog što je Škarica napustio IO HRSS, ali i, ako je suditi po dostupnim dokumentima, svako bavljenje politikom.

»Djelovanje Škarice se ne zapaža. Šime Belamarić pruža rogove otvorenije. Govori o jednopartijskom sistemu.«¹²

Imro Filaković

Nešto teži slučaj za novu vlast bio je Imro Filaković. Po zanimanju bio je učitelj, iz Podravskih Podgajaca u kotaru Donji Miholjac. U rujnu 1944. godine izabran je kao član HSS u Oblasni odbor JNOF za Slavoniju, a bio je i predsjednik Okružnog odbora JNOF za okrug Našice.¹³ Tek je na 3. plenumu IO HRSS izabran za njegova člana, ali je odmah zauzeo utjecajno mjesto u njemu, te je bio jedan od 13 HSS-

¹⁰ Zakonodavni rad Predsjedništva AVNOJ i Predsedništva Privremene narodne skupštine DFJ. Po stenografskim beleškama i drugim izvorima, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, bez god. izd., 557, 561.

¹¹ *Slobodni dom*, 25. 9. 1945.

¹² AISP, CK SKH, Zapisnik savjetovanja, 20. 12. 1945.

¹³ *Fikreta Jelić-Butić*, Hrvatska..., 283, 407.

-ovaca koji su ušli u prošireni AVNOJ po sporazumu s političkim strankama i grupama. Razlog tako brzom usponu svakako je utjecaj što ga je imao u narodu, ali i povjerenje vodstva HRSS i KP.¹⁴

O tome govori činjenica da je bio određen za govornika na skupštini HRSS u Valpovu, pa se može pretpostaviti da u tom razdoblju još nije došlo do sukoba s vodstvom HRSS ni, dakako, s komunistima.¹⁵

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu bio je kandidiran kao zamjenik Antunu Tuni Babiću u izbornom kotaru Valpovo-Miholjac. Kako je Babić bio izabran na dva mjesta, zadržao je ono u izbornom kotaru Županja, a odrekao se mandata za izborni kotar Valpovo-Miholjac u korist Imre Filakovića. Filaković je tako postao zastupnik Savezne skupštine u Narodnoj skupštini, a obavljao je i dužnost člana njezina administrativnog odbora.¹⁶

Međutim, već u to vrijeme, pred izbore, Filaković je optužio Izvršni odbor HRSS da je komunistički, što se može vidjeti iz bilježaka pisanih rukom na zapisniku sjednice CK KPH od 30. 10. 1945. godine, koje je očito pisao netko od njegovih članova.¹⁷ Filaković je svoje teze branio javno, kao član Oblasnog odbora JNOF za Slavoniju i Okružnog odbora JNOF Našice. O jednom istupu saznajemo iz izvještaja javnog tužitelja okruga Osijek od 9. 3. 1946. godine.

»Osvjetliti rad Imre Filakovića nužno je radi toga da se vidi kako u ovim momentima pojedini ljudi koji su sa nama do juče išli danas već polagano otpadaju i zbijaju se u protivnički tabor. Filaković kao član Izvršnog odbora HRSS-a nastoji kroz cijelo vrijeme da zakoči osnivanje odbora HRSS-a po selima. Na zadnjem sastanku Izvršnog odbora Okružne NF-e on je javno istupio tako da više njegove namjere nisu tajna. Na sastanku on postavlja zapravo hoće da nabaci na diskusiju o kršćanskom moralu, kao oslon HRSS-a koga treba da se brani. Dalje poziva da je dosta revolucije (ne sviđa mu se tempo) preći na evolutivni razvitak, postavlja pitanje organizovanja HRSS-a kao posebne stranke po njegovom mišljenju ta stranka trebala bi parirati Komunističkoj partiji. Napada Izvršni odbor HRSS-a kao komunistički, a naročito Škaru, Sremca i Vrkljana. Ne sviđa mu se pisanje Slobodnog doma, kvači se za riječ masa i kaže da ta riječ postoji samo u Komunističkom riječniku, a da je oni treba odnosno njegovi istomišljenici da izbace iz riječnika i upotrijebe seljački narod. Glavna meta na koju puca je Izvršni odbor HRSS.«¹⁸

O tom istupu, osim javnog tužitelja, izvijestio je i Okružni komitet KPH Osijek. Iz njega se vidi da je Filaković opomenuo komuniste kako moraju imati na umu da je u Osijeku glasalo za HRSS 9000 glasača, a da

¹⁴ Zakonodavni..., 558, 1025.

¹⁵ Slobodni dom, 25. 9. 1945.

¹⁶ Zasjedanje Ustavotvorne skupštine. Stenografske beleške, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, bez god. izd., 36, 958.

¹⁷ AISP, CK SKH, Zapisnik CK KPH, 30. 10. 1945.

¹⁸ Ana Vazdar, Narodni front na području Slavonije u poratnim godinama, Zbornik HISB, 1, 1981., Slavonski Brod, 71-145, 131.

sam okrug ima 60% HRSS-ovaca. Na tom sastanku Filaković je naišao na podršku prisutnih, a osim toga predsjednik Okružnog odbora Narodne fronte negodovao je jer je IO HRSS »oduzeo legitimaciju za rad sa HRSS-om« Filakoviću. To ukazuje na činjenicu da je došlo do definitivnog razlaza s IO HRSS, iako se to, formalno, dogodilo tek u srpnju 1946. godine. Kako komunisti nisu smjeli otvoreno napadati Filakovića, zbog toga što su to bila pitanja unutarstranačkih sukoba u HRSS, tražili su da na to područje dođe dr. Zlatan Sremec. Međutim, ne čekajući dolazak visokog člana IO HRSS, angažirali su u valpovačkom i miholjačkom kotaru HRSS-ovca Franju Katalenca kako bi suzbili Filakovićev utjecaj. To je bilo potrebno radi forme, ali i radi veće uspješnosti s obzirom na stranačku pripadnost.¹⁹

Oni koji su podupirali Filakovića ubrzo su bili označeni kao »mačekovci«, što je imalo težinu jednaku optužbi za neprijateljski rad. Utjecaj Filakovića bio je očigledan i nametnuo se kao paralelna snaga IO-u HRSS.

»Organizovanje odbora HRSS-a po selima ide vrlo teško. Mačekovci koče, oni hoće da to osniva Filaković.«²⁰

»Dobar dio masa« u valpovačkom i miholjačkom kotaru bio je pod utjecajem »mačekovaca« živeći u uvjerenju da će doći do »neizbježnog preokreta«. U Okružnoj narodnoj skupštini u Osijeku došlo je do nekoliko incidenata kada je Filaković napuštao sjednice. Žalio se da ga onemogućuju u radu. Okružni komitet KPH Osijek organizirao je plenarnu sjednicu Okružne narodne fronte na kojoj je postavljeno pitanje njegova rada u skupštini i djelovanja uopće. Očita je bila namjera komunista da Filakovića spriječe putem Narodne fronte, gdje su očekivali premoć u javnom postupku. Dobili su potporu dijela HRSS-ovaca, ali je nekoliko drugih HRSS-ovaca stalo u obranu Filakovića. Najvažniji među njima bio je Jerko Zlatarić, član IO HRSS. On je, po svemu sudeći, bio blizak Filakoviću, ali se o njegovoj sudbini iz dokumenata ne može saznati ništa više. No, na sjednici je, zbog ravnoteže snaga, došlo do kompromisa. Filaković je vlast optužio za vrijeđanje kršćanskog morala i običaja, ali je potvrdio da stoji na liniji politike Narodne fronte. Zahtijevao je da ne bude kažnjen prestrogo te je prihvatio mjesto pročelnika prosvjetnog odjela. Ujedno je predlagao da se osnuje Okružni odbor HRSS koji bi koordinirao rad s OK KPH, ali je OK KPH Osijek, kojega su već unaprijed s tom njegovom idejom bili upoznali »neki naši dobri HRS-ovci«, odbio da se o tome izjasni, objašnjavajući kako se ne želi baviti unutrašnjim pitanjima HRSS, i uputivši ga na IO HRSS. U isto je vrijeme OK KPH Osijek, unatoč deklariranom nemiješanju, dakako, u skladu s prirodom odnosa između KP i HRSS, već organizirao rad na aktiviranju organizacija HRSS u okrugu »preko dobronamjernih drugova«, pa su na teren zajedno odlazili Imro Filaković i Franjo Katalenc.²¹ Filakoviću su dakle ponovo dopustili da djeluje u samom HRSS-u. Međutim, uskoro se pokazalo da od kompromisa između komunista i proko-

¹⁹ AISP, CK SKH, i. b. 2234, Izvještaj OK KPH Osijek, 14. 3. 1946.

²⁰ *Ana Vazdar*, Narodni . . . , 131.

²¹ AISP, CK SKH, i. b. 2253, Izvještaj OK KPH Osijek, 6. 5. 1946.

munističkih HRSS-ovaca na jednoj strani i Imre Filakovića na drugoj nije ostalo ništa.

Filaković je kao zastupnik Narodne skupštine FNRJ istupio na prvom zasjedanju, održanom od 15. 5. do 20. 7. 1946. godine. U svom govoru kritizirao je stanje u upravi gdje su sve važnije položaje držali članovi Komunističke partije.

»Ne mislim time reći da Komunistička partija ne bi trebala da ima u tim odjelima svoje činovništvo. Ne! . . . Ona ima pravo na to, ali mi je čudno da su svi ti službenici regrutovani samo iz jedne partije, iako mi u Narodnom frontu imamo više partija.«

Osim toga, razotkrio je sistem pridobivanja nekomunista i njihovo učlanjivanje u Komunističku partiju uz pomoć otvorenog djelovanja samih vođa nekomunističkih stranaka. Dakako, imao je na umu HRSS, pa je s tim u vezi iznio primjer koji nedvosmisleno ukazuje na nepostojanje autonomnosti HRSS.

»Na sjednici Izvršnog odbora naše HRSS — obavijestio je poslanike Imro Filaković — naš predsjednik, potpredsjednik i drugi tajnik rekli su da član Izvršnog odbora može biti i član Komunističke stranke i tako bi se moglo dogoditi da budu namješteni ljudi koji će biti i jedno i drugo i opet da budu sve. Ali drugovi, vidite to je ono što sam kazao da se meni ne dopada.«²²

Filaković je svakako bio svjestan da se otvorenim izražavanjem svojih stavova izlaže riziku od represije, koja je već onemogućila iskazivanje bilo kakvog oporbenog mišljenja.

»Drugovi i drugarice, govorili su mi neki od mojih prijatelja: 'Nemoj govoriti, zato što bi ludo mogao izgubiti glavu, a ništa se neće promijeniti.' A ja vam kažem ovo. Ja sam jedamput žrtvovao svoj život u narodno-oslobodilačkom pokretu i ako je potrebno žrtvovat ću ga još jedamput za istinu.«²³

Posljedice za taj otvoreni napad na monopol Komunističke partije i na vodstvo HRSS nije trebalo dugo čekati. Predsjedništvo IO HRSS sastalo se 30. 7. 1946. godine i donijelo jednoglasni zaključak koji su potpisali predsjednik Gaži i tajnik Škare.

»1. Nedvojbeno je utvrđeno, da je član Izvršnog odbora HRSS Imro Filaković nastojao unijeti razdor u redove Hrvatske republikanske seljačke stranke intenzivno radeći na razbijanju Narodnog fronta, u kojem se nalazi i Hrvatska republikanska seljačka stranka.

2. Na području kotareva, gdje je izabran za narodnog zastupnika širio je i raspirivao šovinizam i mržnju između Hrvata i Srba, radio na razbijanju sloge seljaka i radnika, jednog od temeljnih načela Hrvatske republikanske seljačke stranke. Radi tog štetnog i protunarod-

²² Filaković ne spominje o kojoj je sjednici riječ. Najvjerojatnije je to sastanak užeg foruma.

²³ *Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški*, Stranački pluralizam ili monizam, Tribuna, posebna izdaja, letnik XXXVII, 21, 22.

nog njegova djelovanja, koje je uporno i sistematski nastavio usprkos višekratnih opomena sa strane Predsjedništva Izvršnog odbora HRSS, Predsjedništvo Izvršnog odbora zaključilo je jednoglasno da ga se isključi iz Hrvatske republikanske seljačke stranke. Ovaj zaključak Predsjedništva bit će predložen plenumu Izvršnog odbora Hrvatske republikanske seljačke stranke na prvoj narednoj sjednici. O ovom zaključku obaviješten je Zastupnički klub hrvatskih narodnih zastupnika u Narodnoj skupštini FNR Jugoslavije i tajništvo Narodne fronte Hrvatske.

Vjera u Boga i seljačka sloga!
Smrt fašizmu i sloboda narodu!²⁴

Već sutradan sastali su se »predstavnici stranke iz grada Zagreba« i dali »Izjavu« kojom se odobrava zaključak Predsjedništva IO HRSS. Među njima su bili i neki članovi IO HRSS.²⁵

To su bile jedine reakcije u javnosti putem novina. Ali, s obzirom na Filakovićev utjecaj i na moguće posljedice među stanovništvom na područjima gdje je djelovao radilo se na tome da te posljedice budu što manje. U Valpovo i Donji Miholjac otišao je Stjepan Prvčić, član Izvršnog odbora HRSS. U svom govoru u Valpovu optužio je Filakovića da je predstavnik reakcije i da je u Skupštini djelovao protiv narodnih interesa. Rekao je da to njegovo djelovanje razbija jedinstvo i koristi zapadnim zemljama, a sve to u trenutku priprema za mirovnu konferenciju o Istri i Julijskoj krajini. Izrugivao se Filakoviću, ali i dr. Dragoljubu Jovanoviću, koji su, kao učitelj i profesor, u prisutnosti pedesetak seljaka zastupnika u Narodnoj skupštini branili seljaštvo glasajući protiv zakona o zadrugama. Uz to, prisutne je podsjetio da je Filaković bio učenik Širokog brjega, gdje su se, po njegovim riječima, školovali krvnici hrvatskog naroda.²⁶ Znakovito je da ni ovom prilikom nije naveden nijedan od Filakovićevih stavova koji su zapravo doveli do sukoba.

Bez obzira na stranačku akciju i javnu diskreditaciju Filaković je bio uporan i nije dao ostavku, niti se povlačio iz politike. Okružni komitet KPH Osijek bio je prisiljen organizirati zasjedanje Okružne skupštine kako bi ga smijenili s položaja pročelnika prosvjete. Optuživali su ga da se koristio svojim položajem za razmještanje učitelja sa zadatkom da rade protiv komunista. Ocijenjeno je da je postao centar okupljanja »mačekovskih tipova« i ostalih »reakcionarnih elemenata«, i to ne samo u miholjačkom kotaru već u cijelom okrugu. Branili su ga Jerko Zlatarić i Franjo Šalek, a iz Zagreba je stiglo pismo podrške, upućeno jednom »radićevcu«, u kojemu se zahtijeva da se obustavi kampanja protiv Filakovića, koji jedini može govoriti u ime Radića u miholjačkom kotaru, kao što to inače jedino smije Maček.^{26a} Izvjestitelj, koji pretpostavlja da je pismo napisao sâm Filaković, konstatira da se »radićevci« nisu pokolebali i da nastavlja-

²⁴ *Slobodni dom*, 7. 8. 1946.

²⁵ *Vjesnik*, 2. 8. 1946. To su bili dr. Aleksandar Koharović, Josip Miklaužić, Ante Martinović, Ivan Rehorović i dr. Ivo Babić.

²⁶ *Vjesnik*, 7. 8. 1946., Ministar Stjepan Prvčić u Valpovu i Donjem Mikoljcu.

^{26a} Po svemu sudeći i Jerko Zlatarić pripada grupi otpadnika iz IO HRSS-a. Međutim, osim navedenih, drugih podataka o njemu nema.

ju rad. Ipak, iz izvještaja se vidi da je situacija bila nešto teža nego prije isključenja Filakovića.

»Na miholjačkom kotaru se najvidnije osjeća strah od 'komunizma', koji naduvavaju Filaković i njegovi ljudi u zajednici sa klerom, a ranijim ilegalnim radom Imre Filakovića protivu nas, s obzirom da ga mi uopće nismo napadali bar javno i na tom kotaru bilo je stvoreno jedno teško političko mrtvilo i zabuna. Nakon ispada Imre Filakovića u skupštini, nastalo je na Miholjcu i na valpovačkom kotaru jače političko gibanje, narod je bio željan da mu se objasni pitanje Imre Filakovića.«

Dalje se ocjenjuje da Filaković nema podršku masa već samo najbogatijih ljudi, klera i »samo dvojice mačekovaca«, koji su se pri izborima zalagali za apstinenciju ili su agitirali za »crnu kutiju«. Osim toga, bili su kažnjavani za privredni kriminal.²⁷

U povodu izbora za Ustavotvorni sabor, na kojima se, čini se, namjeravao kandidirati, Filaković je u nekim selima (Podgajci, Črnkovci, Sv. Đurađ i Kučanci) upozoravao seljake na opasnost od rekvizicije i stvaranja kolhoza. U drugim je selima djelovao »preko klera« i »mačekovskih tipova« »... koje smo blagovremeno uklonili i biće suđeni zbog raznih prestupa, koji nemaju veze s izborima.«²⁸ I taj dokument pokazuje metode kojima se KP služila u »predizornoj kampanji«.

Filaković je nastavio sa zastupničkom djelatnošću. Predstavljao je jedini glas oporbe iz Hrvatske koji se mogao čuti u skupštinskoj dvorani. Zanimljivo je da je druženje s njim drugih zastupnika iz Hrvatske bilo povod za zabrinutost i za davanje posebnih karakteristika. Tako je Okružni komitet KPH Varaždin ocijenio da je zastupnik Narodne skupštine Tomo Češnjaj »veoma labav« i da su u Beogradu primijetili kako se »... počeo pomalo družiti sa Imrom Filakovićem«. Češnjaj, naravno, nije bio jedini. Izjavio je da mu se Filaković na sastancima poslanika HRSS-ovaca u Beogradu još 1945. godine sviđao »po nekim stvarima«, a »... što istovremeno znamo i iz razgovora sa nekim drugim HRSS-ovcima, da je Imro u ono vrijeme na mnoge ostavio dobar utisak.«²⁹

Bez obzira na sve pokušaje komunista Filaković je i dalje djelovao kao zastupnik u Narodnoj skupštini. Na Trećem redovnom zasjedanju Saveznog vijeća i Vijeća naroda, na 4. sjednici 29. 3. 1947. godine, u povodu rasprave o Prijedlogu općedržavnog budžeta protestirao je zbog visine proračuna i stvaranja visokih škara cijena, što će pasti na leđa seljaka. Osim toga, proračun federacije bio je prevelik u odnosu na pojedine republike kao suverene države.

»Mi smo federativna narodna republika i imamo šest narodnih država sa svim suverenim pravima. Proračuni narodnih država treba da budu veći u odnosu na općedržavni proračun.«

²⁷ AISP, CK SKH, i. b. 2281, Izvještaj OK KPH Osijek, 28. 8. 1946. Iskustva svih zemalja s jednopartijskom diktaturom pokazuju da se svaki politički protivnik nastoji kriminalizirati. To se radilo i s otporom seljaka protiv prisilnog otkupa.

²⁸ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Osijek, 27. 11. 1946.

²⁹ AISP, CK SKH, i. b. 2269, Izvještaj OK KPH Varaždin, 8. 8. 1946.

Protivio se prevelikim izdvajanjima za industriju i elektrifikaciju i zahtijevao da se više daje za obnovu zemlje i poljoprivredu. Zahtijevao je da se objavi kamo su otišla sredstva skupljena otkupom, a uz to je naveo nekoliko primjera nasilja i zloupotreba prilikom otkupa. Upozorio je na to da su javna tužilaštva »prejaka«, i da su svi inspektori kontrolnih komisija regrutirani iz jedne stranke, pa se tako sva pitanja nasilja potenciraju. Usprotivio se skupštinskoj praksi po kojoj se svako opozicijsko mišljenje napada kao protunarodni rad.

»Ne možemo primiti primjedbu koja se ponekiput čuje i u ovom domu, da se neko može uvući i u narodnu vlast. Demokratičnost u biranju odbornika ne poznaje uvlačenje, nego je izabrani predstavnik predstavnik onoga naroda koji ga je izabrao. Ne vidimo dobra u praksi da se za svakoga čovjeka koji se ne slaže u svemu ili samo u nekim stvarima s Vladom ili njenom praksom naziva protunarodnim elementom, kao da je pojam vlada i narod jedno te isto.«

Zastupnike je upoznao sa slučajem predsjednika mjesnog odbora Miška Kupanovca iz Donjeg Viljeva, koji se usprotivio neistinama o Imri Filakoviću što ih je širio načelnik Odjela unutrašnje uprave iz Donjeg Miholjca, uz ostalo, nazivajući ga bivšim narodnim zastupnikom. Zbog toga je Kupanovac pred izbore u Hrvatskoj bio optužen za sabotiranje otkupa žitarica, razbijanje zbora i za pet sitnijih grijeha. To se zbilo u vrijeme kada se u tisku njegovo selo hvalilo kao drugo po redu u kotaru po predaji viškova. Osuđen je na 6 godina prisilnog rada.

Na istoj sjednici govorili su dr. Dragoljub Jovanović i Radomir Todorović protiv proračuna, ali je zbog žestokih reakcija komunista iz klupa cijela sjednica bila na rubu regularnosti. Među ostalima napao ih je i Stjepan Prvčić, koji je konstatirao da je »ova klika« plaćena od »strane i domaće reakcije«.³⁰

Takve i slične reakcije navele su Filakovića na zahtjev da se svi govori zastupnika objavljuju.

»Pošto mi nemamo opozicione štampe, tražim da se naši govori štampaju kako bi narod mogao o njima reći svoj sud.«³¹

Sve ukazuje na to da je Filaković bio izuzetno uporan i hrabar čovjek. U vrijeme kada se sve više zaoštravao odnos vlasti prema opoziciji, i kada su organizirani mnogobrojni politički procesi, među ostalima i tadašnjim i bivšim zastupnicima dr. Dragoljebu Jovanoviću, dr. Tomi Jančikoviću, Andriji Papu, Karlu Žunjeviću i Ivanu Štefancu, Filaković se i dalje suprotstavljao zakonima koji nisu bili u skladu s njegovim uvjerenjem.

Posljednji njegov istup, koji je barem posredno zabilježen u javnosti, bio je njegov protest protiv plana amnestije koji je donijela vlada FNRJ. Pri-

³⁰ Treće redovno zasjedanje Saveznog veća i Veća naroda. Stenografske beleške. Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, bez god. izd., 140—146, 174. Dr. Dragoljub Jovanović (1895.—1977.), vođa Narodne seljačke stranke. Radomir Todorović (1902.—?), predsjednik Narodne seljačke stranke.

³¹ Isto, 145.

govor u obliku pismenog pitanja postavljen je prije 3. sjednice Saveznog vijeća Narodne skupštine, koja je održana 29. 9. 1948. godine. Javnosti je bio dostupan samo odgovor ministra pravosuđa Vlade FNRJ Frane Frola, bivšeg stranačkog kolege Imre Filakovića. Odgovor je objavio tisak, što samo po sebi govori o važnosti teme o kojoj je bila riječ, ali isto tako o namjeri da se Filaković javno osudi kao razbijač »bratstva i jedinstva« i kao »neprijatelj naroda«. Filaković je bio postavio pitanje datuma amnestije za koju je bio predviđen kao krajnji rok 1. 1. 1945. godine, kada još nije bila oslobođena cijela zemlja. Po njegovu mišljenju rok za amnestiju morao bi biti sam dan oslobođenja, kako bi se svim pripadnicima neprijateljskih vojski, dakako, osim zločincima, oprostilo i prekinuli njihovi progoni; time bi se postigla ravnopravnost pojedinih republika, naroda i različitih teritorija.

No, vlada je zastupala drukčiji princip. Frane Frol je tumačio da 1. 1. 1945. godine mora biti posljednji rok u kome se netko, prešavši u redove Jugoslavenske armije, pokajao za svoja nedjela. Nakon toga roka više nije mogla biti riječ o zavedenim ljudima nego o »svjesnim neprijateljima«. Frol je odbio prigovore o neravnopravnom položaju republika. Naveo je da su u to vrijeme već oslobođeni dijelovi Hrvatske (Dalmacija, Lika, Kordun, Banija i Baranja, uz oslobođena područja u Moslavini, Zagorju, Podravini i Slavoniji), a da je u isto vrijeme bilo neoslobođenih područja u Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Crnoj Gori i Srbiji. Ne upuštajući se u Filakovićevu namjeru da svojim prijedlogom sveobuhvatne amnestije pridonese konačnom svršetku rata i progona, kojega su žrtve najvećim dijelom bili Hrvati, Frol je napao Filakovića zbog njegove navodne tvrdnje da se favorizira jedan narod na račun drugoga.

»Taj pokušaj unošenja razdora između naših naroda treba energično suzbiti i osuditi (dugotrajni aplauz).«³²

Bit će potrebna dodatna istraživanja kako bi se osvijetlila daljnja sudbina Imre Filakovića, ali je vjerojatno da prijetnje kojima je bio izložen nisu ostale samo prijetnje. O tome nas uvjeravaju sudbine mnogih drugih opozicijskih djelatnika.

Tonča i Ivan Dujmović Brada

Poseban slučaj bili su Tonča i Ivan Dujmović Brada iz kotara Otočac u Lici. Tonča je bio seljak iz Ličkog Lešća; član IO HRSS postao je kad je Izvršni odbor proširen 29. 6. 1945. Ivan Brada postao je član toga najvišeg organa HRSS kasnije, a 25. 7. 1945. godine bio je kooptiran u ZAVNOH. S obzirom na to da su njih dvojica usko surađivali, ovdje ih obuhvaćamo zajedno.

³² Vjesnik, 1. 10. 1948. Odgovor ministra pravosuđa vlade FNRJ Frane Frola na pitanje narodnog poslanika Đure Filakovića. Literatura o progonima i teroru nad zarobljenim ustašama i domobranima nakon rata već je prilično obilna, iako je, uglavnom, publicističkog karaktera.

Da suradnja komunista s Dujmovićima neće ići glatko, dalo se razabrati iz serije brzojava koje su razmjenjivali CK KPH i OK KPH za Liku. Problem se u početku svodio na pitanje kandidature za Ustavotvornu skupštinu. Dujmovići su, pozivajući se na odluku IO HRSS, zahtijevali da se kandidira Ivan Dujmović, a ne, kao što je bilo predviđeno, da bude samo zamjenik komunističkog kandidata. Osim toga, u CK KPH dolazile su vijesti da se ljudi, koji govore da se narod boji komunizma i da ne voli komuniste, sastaju s Bradom i Tončom.³³

Čini se da je u Otočcu grupa ljudi predvođena Ivanom Čulinom, koji je ocijenjen kao »100% mačekovac«, trgovcem iz Otočca, računala s Ivanom Dujmovićem kao sa svojim čovjekom. Njihov cilj bio je da se podijele glasovi između komunista i HRSS-ovaca.³⁴

Ako je suditi po fragmentarnim podacima, Dujmovići su predstavljali političku grupu koja se nalazila između komunista na jednoj strani i onih što su ih vlasti označivale kao mačekovce.

Ivan Dujmović Brada nastupio je na Glavnoj skupštini HRSS-a 16. 9. 1945. godine u Zagrebu u ime hrvatskih seljaka Like. U svom govoru, koji je objavljen, najvjerojatnije, u skraćenom obliku, iskazao je želju za suradnjom između HRSS i Narodne fronte.

»Narod Like u sklopu HRSS želi da surađuje s Narodnim frontom, jer se program Narodne fronte potpuno podudara s programom HRSS.«³⁵

Bez obzira na spremnost Dujmovića na suradnju, a možda i upravo zbog toga, komunisti su zauzeli »sektaški« stav prema listi HRSS, pa je Okružni komitet Like bio prisiljen smijeniti sekretara kotarskog komiteta u Otočcu. Očito su u to vrijeme komunisti svoje najradikalnije članove morali sprečavati u njihovoj beskompromisnosti, procjenjujući kako je nužno da se u to vrijeme još surađuje s uglednim seljacima, unatoč jasnim znacima da dugoročne suradnje s njima ne može biti. Tako su nastojali što čvršće na svoju stranu pridobiti Dujmoviće, ali i ostale ugledne ljude iz HRSS, jer su se približavali izbori. Iako su se odnosi između komunista i HRSS-ovaca u Kotarskom odboru JNOF znatno popravili, tako da su Ivan Dujmović Brada i ostali radili s mnogo više volje, ipak je ocijenjeno da se još previše ističu komunisti, što je u tom trenutku bila neželjena pojava za KP.³⁶

Međutim, lista HRSS na izborima je izgubila. Ivan Dujmović i »njegov priatelj« nisu krili nezadovoljstvo. Govorili su da nije trebalo biti predizborne kampanje, već da je trebalo narodu prepustiti da sam odluči za koga će se opredijeliti. I ne samo to; Ivan Dujmović Brada povukao se i nastojao pasivizirati organizacije HRSS koje je sam organizirao. To

³³ AISP, CK SKH, OI, i. b. 2214, Depeša OK KPH Lika, 22., 24. i 26. 9. 1945., Depeša CK KPH 24. 9. 1945.

³⁴ Isto, i. b. 2214, Depeša OK KPH Lika 29. i 30. 9. 1945.

³⁵ Glavna skupština HRSS, *Slobodna Dalmacija*, Split 1945.

³⁶ AISP, CK SKH, i. b. 192, Izvještaj OK KPH Lika, 5. 10. 1945.; AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Lika, 5. 11. 1945.

nije dugo trajalo, jer je na izborima za Kotarski narodni odbor u Otočcu izabran za predsjednika, ali je u svojim nastupima zastupao autonomnost HRSS i njegovu individualnost.

»Kod Brade i još nekolicine u Otočcu osjeća se tendenca strančarenja, tj. da smatra organizaciju HRSS-a izvan Narodnog fronta. Mi smo na ovu stvar upozorili Kotarski komitet Otočac, kako bi se preko odbora Fronte uskladio rad.«³⁷

Na to je OK KPH za Liku reagirao ponudom nekih položaja Ivanu i Tonči Dujmoviću, no oni su to odbili. Nakon tog neuspjeha da se »uvuku u vlast« upozoren je Kotarski komitet KPH Otočac neka vodi računa da ne dođe do sukoba s HRSS-ovcima. Očito je njihov utjecaj bio velik kada se pazilo da se ne naruše međusobni odnosi, bez obzira na to što su se Dujmovići sve više udaljivali svojim stavovima. Ipak, čini se da je sukob bio neminovan. Nakon početnih upozorenja, pošto su Dujmovići »raskrinkali« pred seljacima Adama Ostovića i Matu Sorića, člana IO HRSS i KP — što je, pretpostavljam, značilo otkrivanje njihove pripadnosti KP — komunisti su prešli s »ukazivanja na greške« na neke druge metode, bez sumnje i na razne vrste prijetnji, pa su se Brada i Tonča počeli »sustezati u ponašanju«. U izvještaju se govori o »pooštrenom stavu«, a Dujmovići se optužuju zbog niza »političkih ispada i prestupa« pa i veza Tonče s ustašama u šumi. Sve je to išlo, konstatira se u izvještaju, u prilog njihovu raskrinkavanju.³⁸

Da je takav razvoj odnosa komunista prema Dujmovićima, od izbjegavanja sukoba s njima do optužbi kako imaju veze s ustašama, bio uvjetovan njihovim velikim utjecajem na seljaštvo, pokazuje i izvještaj komisije CK KPH. Dujmoviće je nazvala vođama HRSS, iako je to stavila u navodnike, te je konstatirala kako se iza njih ne vide »mase dobronamjernih seljaka pristalica HRSS«. Centralnom komitetu poručuje kako se steklo već dovoljno iskustva da se »ide mimo njih«, a ne da se neprestano s njima vode pregovori.³⁹ Ne treba zaboraviti da je to već bila sredina 1946. godine. Od početnih obzira i pregovora došlo se do faze diskreditiranja, pa i optužbi za veze s neprijateljem, što je samo značilo da je ocijenjeno kako se raznim metodama uspjelo u namjeri izoliranja Dujmovića od seljaka. Međutim, Dujmovići nisu prestali s aktivnostima. Ivan Dujmović Brada čak je organizirao izbacivanje komunista i njihovih simpatizera iz odbora HRSS u selima Kutarevu i Sinjcu.⁴⁰

Lički su komunisti ocijenili kako postoji opasnost da organizacije HRSS postanu neprijateljske. Zato su iskoristili kotarsku konferenciju Narodne fronte, održanu u rujnu 1946. godine u Otočcu, da Ivana Dujmovića

³⁷ AISP, CK SKH, Izvještaj CK KPH Lika, 4. 12. 1945.; Zapisnik savjetovanja, 20. 12. 1945.; Izvještaj CK KPH Lika, 8. 2. 1946.

³⁸ Mate Sorić bio je u grupi članova IO HRSS koji su nakon rata pristupili KP. Vidi AISP, CK SKH, i. b. 357. AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Lika, 4. 5. 1946.; 6. 8. 1946.; 1. 9. 1946.

³⁹ AISP, CK SKH, i. b. 357, »Izvještaj o stanju u Lici«, 25. 6. 1946.

⁴⁰ AISP, CK SKH, i. b. 360, Izvještaj OK KPH Lika, 3. 7. 1946.

Bradu javno optuže zbog nekih njegovih izjava u vezi s hvatanjem ustaških jataka u Gackoj dolini. Tada je Brada izjavio neka se prekine s osvećivanjem i strijeljanjem, jer se metodom »krv na krv« nikada neće postići mir. Komunisti su uspjeli s optužbom, pa je 300 delegata Dujmoviće osudilo, i oni nisu izabrani u Izvršni odbor Narodne fronte.

Osim toga, Okružni komitet KPH za Liku »ozbiljnije« je upozorio neke HRSS-ovce kako bi ih odvojio od utjecaja Dujmovića.⁴¹

Metodama represije i političke izolacije spriječena je kandidatura Dujmovića za izbore za narodne odbore. Oni su tada pokušali kandidirati svoje istomišljenike, ali im, čini se, ni to nije uspjelo. Tako je Okružni komitet KPH za Liku na početku 1947. godine mogao biti spokojan.

»No u vezi s ovim smatramo, da oni neće predstavljati neku smetnju za uspješno sprovođenje izbora i biranje najboljih ljudi u odbore.«⁴²

Dalje u dostupnim dokumentima nema više spomena o Tonči i Ivanu Dujmoviću Bradi. Nema sumnje, komunistima je uspio naum da ih izoliraju i onemoguće. Ovdje je djelomice prikazan način na koji su to uspjeli, ali za detaljniju rekonstrukciju događaja i daljnju sudbinu Dujmovića bit će potrebno sačekati da mnogi sada nedostupni dokumenti budu predani na uvid javnosti.

Ivan Vukašinić

Jedan od onih koji su došli u sukob s narodnofrontovskom politikom prokomunističke grupe u HRSS bio je Ivan Vukašinić, član Oblasnog odbora JNOF za Slavoniju i predsjednik Okružnog odbora JNOF za Slavonki Brod.⁴³

U Ustavotvornu skupštinu bio je izabran, a time je istodobno postao član IO HRSS, na listi Narodne fronte u izbornom kotaru Andrijevcima kao zastupnik u Saveznoj skupštini.⁴⁴

Prvi dokument u kojem se Vukašinić spominje zbog neslaganja s prokomunističkom linijom HRSS nosi datum 10. 6. 1946. godine. To je bio izvještaj Okružnog komiteta KPH Brod kojim se CK KPH obavještava o predizbornoj kampanji i aktivnostima HRSS-ovaca suprotnim službenoj politici njihove stranke.

»U posljednje vrijeme osjeća se prilična aktivnost HSS-ovaca koji se smatraju Frontovcima i HRSS-ovcima u pripremanju za izbore za Republikansku skupštinu. Oni naročito podvlače nužnost, da na izbore izađu posebno HRSS-ovci i posebno komunisti i pripadnici dru-

⁴¹ AISP, CK SKH, i. b. 410, Izvještaj 1. 10. 1946.

⁴² AISP, CK SKH, i. b. 461, 2. 4. 1947.

⁴³ *Fikreta Jelić-Butić*, 283.

⁴⁴ Zasedanje Ustavotvorne skupštine. Stenografske beleške, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, bez god. izd., 27.959.

gih političkih partija. Govore kako treba da se vidi koliko predstavljaju narod jedni, a koliko drugi. Oni se u glavnom nastoje prikazivati kao Frontovci i kao ljudi koji žele da sarađuju sa Komunističkom partijom i komunistima, kao što je Tito, Bakarić itd., ali na svakom koraku nastoje da kompromitiraju i ocrnjuju pred narodom »male komuniste«. To rade ljudi kao što je Ivan Vukašinić (Ilijašev), Joca Biljan i drugi koji su poznati kao Frontovci, tako da se je desilo na sastanku Kotarskog odbora HRSS-a Nova Gradiška, gdje su otvoreno napadali komuniste »koji iskorištavaju Frontu zato da bi njih zaskočili i da bi mogli ostvariti diktaturu«.45

Kao i u prethodnim slučajevima, težnja za neovisnom ulogom HRSS najprije se pokušavala spriječiti s pomoću drugih pristaša HRSS koji su dosljedno stajali uz svoje prokomunističko vodstvo. Tako su angažirani HRSS-ovci iz kotara Brod i Nova Gradiška.

U tome, očito, nije bilo uspjeha. »Mačekovci i neki naši HRSS-ovci« nastavljali su rad na odvajanju HRSS od Narodne fronte ukazujući na primjere koalicija stranaka u Čehoslovačkoj i Francuskoj. Zahtijevali su da svaka stranka istakne svoje kandidate na izborima. Čak je organiziran sastanak kod Ive Vukašinića u D. Andrijevcima, kojemu su prisustvovali Imra Filaković i Franjo Gaži.46 Iako nisu donijeli nikakve konkretne zaključke, konstatirali su da su »... komunisti svuda uspjeli rasplesti svoje mreže«.

Bez obzira na to Vukašinić se i dalje zalagao za samostalan izlazak HRSS na izbore za Ustavotvorni sabor. Zato je poveo kampanju protiv komunista optužujući ih da, iako nemaju ugleda u narodu, nameću svoj diktat u Narodnoj fronti. Da bi se tome suprotstavili, komunisti su angažirali lojalne HRSS-ovce u borbi protiv utjecaja grupe oko Vukašinića. Svugdje su uspjeli spriječiti njihovu kandidaturu osim u samom izbornom kotaru Brod, gdje se Ivan Vukašinić »ugurao na račun svojega brata«. Ipak, osim njega to je mimo volje komunista uspjelo još nekolicini.

»I sami kandidati Ivan Vukašinić (Ilijašev), Vrgoč, Plemenčić, Sekulić, pop Didović u glavnom agitiraju za sela kao Radićevci, a protiv komunista. Sva reakcija ih u tome vrlo aktivno pomaže. Osjeća se solidna i prilično otvorena kampanja protiv komunista, a sve je to na čitavom okrugu u glavnom pod rukovodstvom Ive Vukašinić (Ilijaševog).«

Iako se činilo sve da se to onemogućiti, oni su svoju agitaciju vodili uglavnom »ispod žita« putem znanaca.

45 AISP, CK SKH, i. b. 352, Izvještaj OK KPH Brod, 10. 6. 1946.

46 Iako se ne navodi, najvjerojatnije je riječ o ing. Franji Gažiju, bivšem referentu za vanjsku trgovinu u Direkciji za vanjsku trgovinu u Beogradu, bliskom suradniku Šubašića i Šuteja. Ipak, ne može se potpuno isključiti da je u pitanju Franjo Gaži — predsjednik HRSS, ali se onda mora posumnjati u korektnost interpretacije razgovora, jer se u drugim dokumentima i cjelokupnoj njegovoj djelatnosti ne može naći nikakva potvrda da je Gaži bio nedosljedan politički Narodne fronte.

»Mi smo organizirali da im u ovom tjednu neposredno pred izbore dademo lutku [???, Z. R.] i sa malo tu i tamo 'tvrđim argumentima' — da dođu k pameti.«⁴⁷

Ali, bez obzira na »tvrde argumente«, Ivan Vukašinić, kojeg izvještaj OK KPH Brod optužuje da se služio, kao i neki drugi, tezom »ja sam radićevac, on je komunist«, prošao je na izborima za Ustavotvorni sabor. Počele su nove brige za Komunističku partiju.

»Prolazak Ive Ilijaševa stvorio nam je priličan politički problem na čitavom okrugu i imat ćemo s njim prilično posla.«⁴⁸

Sudeći po objavljenim stenografskim zapisnicima Ustavotvornog sabora, Ivan Vukašinić nije — u što je teško povjerovati — aktivno sudjelovao u njegovu radu. O njemu imamo vrlo oskudne obavijesti. Bio je u grupi zastupnika Sabora, članova IO HRSS, koji su prisustvovali konferenciji narodnih zastupnika HRSS 27. 6. 1947. godine, o čemu govorimo na drugom mjestu.⁴⁹ Taj podatak može potvrditi pretpostavku da je postignut nekakav kompromis između Vukašinića i vlasti, ili je posrijedi moguća potpuna izolacija Vukašinića od javnosti.

Daljnja će istraživanja pokazati koliko su upotrebljavani »tvrđi argumenti« i kakva je bila Vukašinićeva sudbina. Poznato je jedino da je potkraj 1947. godine došao u otvoren sukob s vlastima u vezi s prisilnim davanjima pod okriljem politike otkupa viškova proizvoda. Očito je primijenjena represija koja ga je prisilila da popusti, što je imalo odjeka i kod drugih seljaka.

»On se dugo nećkao, a to je davalo povoda i svim drugim špekulantima na istočnom dijelu brodskog kotara i kad je on bio primoran da podmiri svoju obavezu, onda je otkup žitarica ... naglo okrenio.«⁵⁰

Martin Sučić

O Martinu Sučiću ima vrlo malo podataka. Pripadao je onoj grupi HRSS-ovaca koji su od početka sudjelovali u stvaranju nove stranke. Bio je zamjenik kandidata HSS za kotar Drniš, poljoprivrednik po zanimanju. Potkraj 1942. godine stupa u NOP, član je IO HRSS od 8. 3. 1944. godine, a vijećnik ZAVNOH-a od njegova Prvog zasjedanja. Bio je predsjednik Okružnog odbora JNOF Knin, a u Privremenu narodnu skupštinu ušao je po dogovoru političkih stranaka.⁵¹

⁴⁷ AISP, CK SKH, i. b. 414, Izvještaj CK KPH Brod, 8. 10. 1946.; i. b. 419, Izvještaj OK KPH Brod, 8. 11. 1946. Nisam uspio otkriti što je značilo »dati lutku«, ali je jasno da je to povezano s »tvrđim argumentima«, za koje, dakako, opravdano sumnjam da su imali mnogo veze s demokratskim dijalogom.

⁴⁸ AISP, CK SKH, i. b. 420, Izvještaj OK KPH Brod, 11. 11. 1946.

⁴⁹ *Slobodni dom*, 2. 7. 1947.

⁵⁰ *Ana Vazdar*, *Narodni ...*, 139.

⁵¹ *Fikreta Jelić-Butić*, *Hrvatska ...*, 170, 280, 285, 371, 375.

Prvi znakovi njegova razilaženja s HRSS bili su povezani s ostavkama Šubašića i Šuteja na mjesta u vladi DFJ.

»Nakon ostavke Šubašića i Šuteja pojedini HRS-ovci koji su pristaše pokreta, ali su bili kolebljivci sada uzimaju opozicioni stav te jedni neće da idu na zborove kao Martin Sučić (prezime je pogrešno napisano [Z. R]), Filip Eškinja, a drugi misle da će svojom kandidaturom rascjepati glasove JNOF-e.«⁵²

Kolebljivost Martina Sučića može se tumačiti, s obzirom na njegovu ranu i potpunu angažiranost, nekim zamjerkama koje je već prije upućivao prevladavajućoj praksi. Imao je niz primjedbi u vezi sa stanjem na svom području. U vrijeme izbora za Ustavotvornu skupštinu to još nije stvorilo teže posljedice, pa je kandidiran na listi Narodne fronte i izabran za zastupnika u Saveznoj skupštini. Postao je i član Odbora za molbe i žalbe.⁵³ Po svemu sudeći Sučića je opterećivalo stanje međunacionalnih odnosa, posebno u krajevima s miješanim stanovništvom.

»Slabo jedinstvo i bratstvo na Drnišu. Slaba je Fronta i partija, koje ta pitanja ne mogu samostalno rješavati. Martin Sučić je sumnjiv, koji izgleda raspiruje šovinističke tendence.«⁵⁴

Da bi se to pitanje cjelovitije obradilo, pomaže nam zapisnik sa sastanka IO HSS od 16. i 17. 1. 1945. godine. Sastanku je prisustvovao i Martin Sučić. Iz vrlo oskudnog zapisnika vidi se da je u svom govoru glavni akcent stavio upravo na odnose Srba i Hrvata, zapravo na nepravde koje su se činile Hrvatima. Govoreći o Drnišu rekao je da je to bio ustaški kraj, ali da je sada sav okupljen u NOP. Međutim, zapovjedništvo mjesta svojim djelovanjem ometa razvoj NOP-a ne poštujući JNOF. Iako ne daje nijedan konkretan podatak, očito je riječ o aktivnostima usmjerenim protiv Drnišana, uglavnom Hrvata. Naveo je primjer jednog sela u kojemu Srbi imaju naoružanje a ne žele ga predati, i slučaj jedne »drugarice Srпкиnje«, koja je, uhvaćena na privatnom posjedu u krađi, prijetila sinu vlasnika da će biti pozvan u vojsku, što se i dogodilo.⁵⁵

Martin Sučić vjerojatno je i dalje inzistirao na ispravljanju nepravdi koje su proizlazile iz osvetoljubivosti zasnovanoj na ocjeni o kolektivnoj krivnji hrvatskog naroda. Optužba da je raspirivao šovinizam, pa makar u smislu koji je taj izraz imao u ono doba, kada je svako bavljenje nacionalnim bilo sumnjivo i nepoželjno, mora se uzeti s krajnjom rezervom, o čemu svjedoči i njegova kandidatura i izbor u Ustavotvorni sabor 10. 11. 1946. godine.⁵⁶ Stoviše, moguće je stvoriti određenu ocjenu o pretjeranom radikalizmu autora izvještaja i za sam vrh KP, jer se u jednom dokumentu Politbira CK KPH od 4. 7. 1947. godine govori o »krutom od-

⁵² AISP, CK SKH, OI, i. b. 2214. Depesa OK KPH Dalmacija 19. 10. 1945.

⁵³ Zasjedanje Ustavotvorne..., 958, 961.

⁵⁴ AISP, CK SKH, Zapisnik savjetovanja, 20. 12. 1945.

⁵⁵ AISP, HSS, i. b. 16, Zapisnik sjednice IO HSS-a, 16. i 17. 1. 1945.

⁵⁶ Ustavotvorni sabor Narodne Republike Hrvatske, Stenografski zapisnici, Sabor NRH, Zagreb 1949., 282.

nosu« komunista prema Sučiću, što je bio uzrok gubljenja volje za zajednički rad. Istodobno se predlaže rad s više taktike kako bi se on privukao na suradnju, a da se ujedno onemogući politička promocija Martina Sučića i njegovih istomišljenika.

»U Dalmaciji (kotar Drniš) narodni zastupnik Sučić Martin zbog suviše krutog stava naših organizacija ne pokazuje volju za zajedničke akcije i suradnju. Kod izbora za kotarske NO-e uz pomoć ranijih HSS-ovaca dao je prijedlog od 50 ljudi da se kandiduju za kotarsku skupštinu. Naši aktivisti nisu to znali iskoristiti i preko seoskih Fronta i skupova razbiti prijedloge njihove kandidature i postići zблиženje. Također je nastojao i insistirao da bude izabran za predsjednika u izvršni odbor.«⁵⁷

Kao i drugim HRSS-ovcima koji su došli u bilo kakav sukob s vladajućom strankom i vodstvom svoje stranke, tako se i Martinu Sučiću nakon toga gubi svaki trag u dostupnim dokumentima.

Ivan Tor

I Ivan Tor pripadao je grupi HSS-ovaca koji su rano pristupili NOP-u i koji su radili na stvaranju HRSS. Bio je seljak iz Graca i predsjednik kotarske organizacije HSS u Pisarovini. Član IO HRSS bio je od 12. 10. 1943. godine, a vijećnik ZAVNOH-a od njegova Prvog zasjedanja.⁵⁸

O sukobu Ivana Tora s komunistima može se saznati iz izvještaja Okružnog komiteta KPH za Karlovac od 10. 10. 1945. godine. U to je vrijeme organizirana skupština HRSS u Karlovcu, koja nije polučila željeni uspjeh. Iako su komunisti uspjeli angažirati neke HRSS-ovce, koji su vodili poslove oko organizacije, pa je spriječeno da Komunistička partija »opet strši«, ipak je zbog »sabotaže« nekoliko »mačekovaca« narod iz nekih sela karlovačkog područja ostao kod svojih kuća i nije se odazvao pozivu na skupštinu. Najteže je bilo u Pisarovini jer su, objašnjava se u izvještaju, komunisti naučili da sve sami rade i da »sektāše« prema drugim članovima Narodne fronte, a posebno prema HRSS. Sektaštvo se u izvještajima nazivalo »zaoštrenošću« i »otvorenom borbom«, što su samo neki od izraza za politiku nametanja monopola KP koja je sva sredstva represije držala u svojim rukama. Koje su se metode upotrebljavale i koliko je »sektāštvo« bilo prihvatljivo ponašanje komunista, ovisilo je o procjeni vrha KP. Kako se promijenila taktika, nastojalo se da se aktiviraju HRSS-ovci, a među njima je najistaknutiji bio Ivan Tor.

Tor se povukao i izgubio volju za rad kada mu je Mikša Jandra, »... koji inače važi kao HSS-ovac«, a s pomoću kojega je KP organizirala HRSS, otvoreno rekao da je tu akciju obnove naredila Komunistička partija. Pasivizacija Tora očito je ugrozila planove komunista, jer je on, kao

⁵⁷ AISP, Politbiro CK SKH, i. b. 2135a.

⁵⁸ Fikreta Jelić-Butić, 184, 365, 375.

i ostali HRSS-ovci, bio izuzetno važan za pridobivanje glasova seljaka, pa je OK KPH za Karlovac odlučio na svaki način utjecati na njega da se angažira u radu Narodne fronte. U kotar Pisarovinu poslao je neke HRSS-ovce koji su, po svemu sudeći, bili ne samo bliski KP već i njezini članovi. Među njima je bio i Marko Polović, iz okružne organizacije HRSS, sa zadatkom da aktivira i Ivana Tora i mjesnu organizaciju HRSS.⁵⁹

Međutim, svi ti pokušaji nisu imali većeg uspjeha. Među kandidatima za izbore izbila je otvorena netrpeljivost između komunista i HRSS-ovaca. U tome je, sudeći po izvještaju OK KPH za Karlovac, prednjačio Ivan Tor, koji je pozivao da se ne glasa za kandidata Zeželja, jer je komunist, a komunisti su njega, Tora, zatvarali.⁶⁰ Pred same izbore ipak je spriječena podjela u Narodnoj fronti, a kako su u tome komunisti uspjeli, zasad možemo samo pretpostavljati.

Podatak da su Ivana Tora, člana IO HRSS, zatvarali otkriva nam što zapravo znače izrazi »zaoštrenost« i »otvorena borba« komunista, koji se upotrebljavaju u prethodnim izvještajima. Žrtva te zaoštrenosti bio je i Ivan Tor, ali je on, čini se, u razdoblju do izbora prolazio kroz različite faze odnosa s komunistima koji su, unatoč svemu, vjerojatno u strahu od odluke glasača, zahtijevali da se aktivira u predizbornoj kampanji. Tor je po svoj prilici prihvatio ponudu, ali je djelovao upravo suprotno očekivanjima. Vjerojatno je to razlog da u dostupnim dokumentima više ne nalazimo njegovo ime.

Ivan Vrgoč

Ivana Vrgoča, HRSS-ovca iz kotara Slavonski Brod, komunisti su svrstavali među kolebljive frontovce, kojima se koristila reakcija.⁶¹ Kao kandidat Narodne fronte izabran je u Ustavotvorni sabor, ali se, čini se, brzo razočarao položajem HRSS. Od zastupnika koji je oduševljeno prihvatio Ustav Narodne Republike Hrvatske, smatrajući da se njime ostvaruju želje naroda i braće Radića, postao je protivnik Narodne fronte i optužio Komunističku partiju da je uvela diktaturu nad HRSS.

»Narodni zastupnik Vrgoč sam saziva konferenciju i govori da u HRSS ne mogu ući oni koji se nalaze u Fronti, a u nekim selima govori da je HRSS pod diktaturom naše organizacije.«⁶²

Drugih podataka o njemu nema.

I Ivan Vrgoč bio je jedan od onih pristaša HRSS i članova IO HRSS koji su u raznim »etapama revolucije« otpadali kao saveznici čim se izgubila potreba za njima. O tome je na 2. kongresu KP Hrvatske sekretar CK KPH dr. Vladimir Bakarić rekao:

⁵⁹ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Karlovac, 10. 10. 1945.

⁶⁰ AISP, CK SKH, Izvještaj OK KPH Karlovac, 10. 10. 1945.

⁶¹ AISP, CK SKH, i. b. 419, Izvještaj OK KPH Brod, 8. 11. 1946.

⁶² AISP, Politbiro CK KPH, i. b. 2135a, 4. 7. 1947.

»S istim se masama, konačno, ne može ići kroz sve etape revolucije... Ako već netko otpada od Fronta, onda je to za nas mnogo povoljniji slučaj, nego da mi moramo tražiti nove puteve za nove saveznike i suradnika u novoj etapi. To je tim pogodnije što ti otpadnici otpadaju, barem zasada, u potpunu političku prazninu.«⁶³

Članovi IO HRSS o kojima je ovdje riječ bili su prvi otpadnici svoje stranke, a time i sistema što ga je njihova stranka pomogla graditi. Zapravo, točnije rečeno, slijedili su sudbinu Božidara Magovca koji je odmah u početku shvatio da se njegova HSS, što ju je predvodio na oslobođenom području, želi pretvoriti u instrument Komunističke partije. Zato je bio uklonjen s njezina čela. Ostali, koji su otpali od HRSS nešto kasnije, suočeni sa sve otvorenijim nametanjem političke volje komunista, u granicama svojih snaga pokušali su obraniti neokrnjeni identitet svoje stranke. Sudjelovali su u njoj vrlo kratko, naivno misleći kako su sukobi i težnje KP da potpuno onemogući stvaranje autonomnosti HRSS, zapravo njegovo profiliranje u pravu stranku, samo privremenog karaktera, s obzirom na ratne i poslijeratne neprilike. Shvativši da su uvučeni u stvaranje organizacije koja je imala postati samo seljačka sekcija Komunističke partije, kako bi se, s jedne strane, formalno ispunio prostor mogućeg organiziranja prave oporbe, a s druge s pomoću HRSS hrvatsko seljaštvo dovelo na pozicije komunističke ideologije, na različite su se načine od nje odvojili.

Dostupni dokumenti ne dopuštaju da se potpunije rekonstruiraju događaji u vezi s tom grupom HRSS-ovaca, ali se prilično sigurno može pretpostaviti da su oni uporniji doživjeli sudbinu sličnu onoj kakvu su doživjeli tzv. »mačekovci«, kako su i njih nazivali u njihovim pokušajima da ostanu na putu svojih nekadašnjih »vođa i učitelja« braće Radića.

Zaključak

Ukratko se može zaključiti:

— Zbog političkih razloga iz IO HRSS otpalo je devet članova. To su bili Joso Posavec, Dane Škarica, Imro Filaković, Ivan Dujmović Brada, Tonča Dujmović, Ivan Vukašinović, Martin Sučić, Ivan Tor i Ivan Vrgoč.

— Riječ je o uglednim ljudima, uglavnom vijećnicima ZAVNOH-a, Privremene narodne skupštine DFJ, Ustavotvorne skupštine FNRJ i Ustavotvornog sabora NRH, a Dane Škarica bio je i potpredsjednik HRSS.

— Unatoč jednakim uzrocima nezadovoljstva i sukoba, među tim članovima IO HRSS nije bilo nikakve povezanosti, te zato ne može biti govora o organiziranoj opozicijskoj grupi.

— Uzroci su sukoba u prirodi novog režima, u težnji KP da izgradi totalitarno društvo u kojemu će moći, nesmetano od opozicije, ostvariti svoju viziju društva.

⁶³ Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb 1949., 86.

— U realizaciji takve politike KP je radila na organiziranju HRSS s idejom da se stvori privid stranačkog života i postojanja opozicije, te je težila da s pomoću HRSS-a obuhvati hrvatsko seljaštvo komunističkom ideologijom.

— Sukob se iskazivao zahtjevima te devetorice za autonomnost HRSS, za ravnopravnu ulogu u političkom životu, protivljenjem diktaturi KP, otvorenim optužbama da je IO HRSS komunistički, suprotstavljanjem represiji vlasti, posebno prema Hrvatima, i suprotstavljanjem politici KP prema seljacima, napose prisilnom otkupu.

— Zbog otpora takvom razvoju događaja bili su optuženi, bez obzira na njihovo sudjelovanje u oslobodilačkoj borbi i građanskom ratu na strani KP, da su »reakcionari«, »neprijatelji« i »mačekovci«, što je slijedom logike vladajuće politike Komunističke partije bio sinonim za neprijatelja naroda.

SUMMARY

THE EXECUTIVE COUNCIL OF THE HRSS AND THEIR DISSIDENTS (1945—1948)

On the basis of fragmentary materials, the author describes the cases of the nine members of the Executive Council of HRSS, who ceased to be members of the party in the period 1945—1948. The HRSS was organized by the Communist Party in order to give the impression of the multiparty political life and the existence of opposition, and to attract the Croatian peasants to the Party. It was precisely because of the opposition to such a role of the HRSS and because of the opposition to other moves of the communists that these members of the Executive Council were either removed or dismissed from the leadership. Interestingly, these members were not mutually connected, and they were representatives of various regions of Croatia. The totalitarian style of the newly established power of the communists placed these men among "reactionaries" and "mačekovists", which meant that they were the "enemy of the people". Unfortunately, no more substantial insight into the confrontation of the HRSS with the Communists is possible on the basis of available documents.